O DISIMILARE CONSONANTICĂ PROPRIE GRAIURILOR DACOROMÂNE DE NORD

DE

ION A. FLOREA

S-a observat în literatura românească de specialitate că numeroase cuvinte care au o vibrantă în corpul lor fonetic prezintă și variante cu laterală în locul vibrantei. Fenomenul de „trecere" a vibrantei la laterală ar putea fi numit, în lipsa unor alți termeni mai potriviți, derotacizarea lateralei. După poziția vibrantei în cuvînt și în silabă, ca și după absența sau prezența în vecinătatea vibrantei a unei alte consoane care ar putea favoriza fenomenul (în primul rînd o altă vibrantă, dar și o laterală sau chiar o nazală dentală[1]), se poate face o clasificare a situațiilor în care se produce derotacizarea în mai multe tipuri și subtipuri, precum urmează :

I. Derotacizarea necondiționată, în absența unei alte consoane favorizante, deci nu o disimilare, ci o simplă pierdere a vibrațiilor vîrfului limbii : **a**) *-r-* (intervocalic) $>$ *-l-* : *călămidă* 'cărămidă' (NALR Mold. Bucov., pct.464, din Bucovina, răspuns la întrebarea 655), *valice* 'varice' (*ibid.*, I MN pl. 41, pct. 566, 581, 651, 653, 658), *papalugă* 'paparudă' (ALM II/II 1016 ; DLR : „Din bg. *peperuda, peperuga*"), bucovineanul *săleac, săleacă* 'sărac, săracă'[2], *cuculuț* 'cucuruz', din aceeași zonă[3] ; **b**) *-r* (final) $>$ *-l* : *stobol* în loc de *stobor* (NALR Ban., răspunsurile la întrebarea 721, pct. 28, 33, 69, 91, 93) ; **c**) *r* în nex consonantic, în poziție implozivă $>$ *l* : *cuculbău* 'curcubeu', *colcodușă* 'corcodușă', *culcuduș, culdușel* 'corcoduș' (NALR Mar. II 471, 472, pct. 232—234. 237, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 1180, cu numeroase atestări din nordul zonei, și NALR Ban., răspunsul la întrebarea 1179, pct. 54), *culbătă, culcubătă* și *cuculbătă* 'cucurbetă' (ALR I/I 7, pct. 247, 257, 266, 355, 359, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 61, pct. 242, 245, 260, 273, 288, 289), *folfota* 'forfota', *mutelcă* (în numeroase localități din Moldova)[4], *selbezi* 'sărbezi' (ALR II, MN 6920, pct. 76), *tolbă* 'torbă' (în Moldova,

[1] Sextil Pușcariu, *Disimilarea, diferențierea, despicarea, disocierea și înmugurirea sonantelor*, în „Dacoromania", X, 1943, p. 375: „ ... uneori, ca în cazul lui *tulpină*, în loc de *trupină*, al lui *cloncan*, în loc de *croncan*, sau al lui *salțină* la aromânii olimpioți în loc de *sarcină*, *r* se disimilează în *l* chiar față de un *n* următor".

[2] Mathias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, Konrad Triltsch Verlag, Würzburg, 1940, p. 46, 47, 95, 174, 200, 244, 331, 338.

[3] Id., *ibid.*, p. 28.

[4] Vezi Ion A. Florea, *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina. Glosar*, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza", Iași, 1981, p. 348.

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

ca apelativ și ca nume de familie)[5], *tulbiță* 'torbiță', *tulca* 'turca' (ALR II 212, pct. 95); în același subtip pot fi încadrate și *belneveci* 'berneveci', *călmăjin* 'postav roșu' (<scr. *karmažin*, DA), *filhong* (NALR Mar. II 268, pct. 234, 239, în loc de *firhong* 'perdea' < germ. *Vorhang*), fără să ținem seama de vecinătatea lui *n*, căci simplul caracter imploziv al lui *r* favorizează transformarea lui în *l*.

II. Derotacizarea prin disimilarea primei sau a celei de a doua vibrante la *l*[6] în cuvinte cu *r* în poziție *r* : **a**) disimilarea lui *r-* (inițial sau în grup consonantic inițial) în poziție *r* : *Luxandra* 'Ruxandra', *lisoare* 'arcuri (la trăsură)' (ALM II/II 998, pct. 215 ; < rus. *risor* < fr. *ressort*), arom. *lăndură, alăndură* 'rîndunică', arom. *alăstorn* 'răstorn', arom. *liscător* 'rîșchitor'[7], istrorom. *lumer*, (< *rumer* 'număr'), drom. *Gligore, vleascuri* 'vreascuri' (NALR Transilv., răspunsul la întrebarea 733, pct. 282), *pleaftură* 'praftură', transilv. *cler* 'creier' (ALR I/II 13, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 60), *glonțuros* 'grunțuros', *scliptură* 'scriptură' ; **b**) disimilarea lui *-r-* (intervocalic) în poziție *r* : *alior* (față de *arior* < lat. *aureoleus*, CADE), *sălăriță* 'sărăriță', *Țaligrad* 'Țarigrad', *călare* 'cărare', în Banat, *colastră* 'coraslă' (< lat. **colastra*)[8], *colidor* (< fr. *corridor*, germ. *Korridor* ; în ALM II/I 525, aproape general *calidor* < rus. *koridor*) ; **c**) disimilarea regresivă a lui *r* imploziv (dintr-un nex consonantic) în poziție *r* : *alcer* 'arcer', *cîlpător* 'lopată de pîine', în Hațeg[9], *săltar* 'sertar'[10], *tulbure* (și nume de familie în Moldova)[11],pronunțare devenită literară, *ulcior* (la ochi), *ulcior* 'vas de pămînt', *ulcicuri* 'orcicuri' (ALM II/II 985, pct. 27, 143), *uldori* 'urdori', *vîlsor* (< *vîrfcior*)[12], *chelner* 'cherner'[13], arom. *călpitură*, 'crăpătură' ; **d**) disimilarea progresivă *r — r > r — l* în *brățală* 'brățară'[14],

---

[5] Vezi *Moldova în epoca feudalismului*, Editura „Știința", Chișinău, I, 1975, p. 515, 516.

[6] Este cazul să repetăm, după M. Grammont, că „fonemul disimilat nu pierde decît unul sau unele din elementele sale articulatorii, nu pe toate [...] Cel mai adesea ansamblul elementelor care, după disimilare, rămîne din fonemul atacat, nu constituie un fonem existent și acest ansamblu este înlocuit de fonemul cel mai apropiat pe care îl posedă limba", *Traité de phonétique*, Librairie Delagrave, Paris, 1933, p. 270. „Lichida *r* disimilată își pierde vibrația specifică și este înlocuită cu lichida cu alunecare *l*" (*ibid.*, p. 276). „*R* disimilat de *r* nu este cu dinadinsul *l*, pentru că *l* nu este rezultatul, ci un substitut al lui *r* disimilat" (*ibid.*, p. 277).

[7] Th. Capidan, *Fărșeroții*, în „Dacoromania", VI, 1929—1930, p. 201.

[8] Nu credem că exemple precum *colastră* (alături de *curastră* <lat. *colastra*, Sextil Pușcariu, Cătinel, *arom.* alina, *dacor.* călin, călăiu, căloú, cățină, în „Dacoromania", III, 1923, p. 660) sau *doloare* (alături de *duroare* <lat. *dolorem*), arom. *căloare* (mai des chiar decît *căroare* <lat. *calorem*), grupate sub conceptul de disimilare prohibitivă, pot susține afirmația că trecerea legică lat. *-l-* > rom. *-r-* a fost oprită de poziția *r*, că, deci, lat. *-l-* a fost păstrat în aceste condiții ; exemplele cu *-l-* sînt variante ale formei cu *-r-* și sînt rezultatul unei disimilări românești din formele *căroare, duroare, corastră* (ca și arom. *picular* față de *picurar* <lat. *pecorarius*), iar nu forme păstrate ca atare din latină. Dacă totuși poziția *r* poate împiedica transformarea lui *-l-* în *-r-* în epoca de formare a limbii române, acest lucru este probat doar de rom. *sălămizdră* (mediogr. σαλαμάνδρα), vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, „Junimea", Iași, 1980, p. 263.

[9] DA : *cărpător* < lat. *coopertorium* 'capac'.

[10] Variantele *săltar, saltar* (general întîlnite în Moldova) nu sînt „create sub influența lui *a sălta*", cum susține A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în „Bulletin linguistique", V, 1937, p. 77, ci rezultatul unei disimilări consonantice : *r — r > l — r*.

[11] *Moldova în epoca feudalismului*, II, p. 221, 265, 298, 449.

[12] Sextil Pușcariu, *Disimilarea...*, p. 378.

[13] Pentru *chelner, muteldorn, blendorn*, vezi Ion A. Florea, *lucr. cit.*, s.v.

[14] ALM II/II 870, pct. 27, 39.

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

cîrlan (prin metatază din **cîrnal* < **cîrnar* < lat. *carnalis, -e* 'făt')[15], *mortal* 'mortar'[16], *cireșel* (< *cireșer*)[17], *burtical* 'cojoc de postav' (< *burticar*), *arcel* 'arcer', *crel* 'creier', *griel (grel, greluș)* 'grciere', *resoale* 'arcuri (la trăsură)' (ALM II/II 998, pct. 39, 78, 86, 91, 111, 115), *brăcile* 'cingătoare' (< *brăcire*, DA)[18], *rîndulică* (< *rîndurică*, cu rotacism), *saramolă* 'saramură', *coraslă* (din *corastră)*, *mătrăgulă* (< *mătrăgură*, la moți)[19], *rosmalin* 'rosmarin'.

III. Derotacizarea prin asimilarea lui *r* precedat sau urmat de *l* : a) asimilarea regresivă în *sălceală* (< *sărceală* 'țesală'), băn. *lingroace* 'prune renglote' (< germ. *Ringlotte)*, *plimba* (< **plimbla* < *primbla*, *preîmbla)*, *chilfosală* 'chirfoseală'; b) asimilarea progresivă în *călușel* (< *călușer)*[20].

IV. Derotacizarea în poziție *n*, în *sclinciob* 'scrînciob', *tulpină* (< *trupină)*, *sclinti*[21], *cleangă* 'creangă', *cloncan* 'croncan', *siliman* (variantă din Săliște a lui *siriman* 'sărman'), arom. *salțină* 'sarcină', *mildzeană* 'mînzare' (alături de *mirdzeane*), poate și maram. *pilon* 'piron'[22].

Uneori coexistența formelor cu vibrantă și a formelor cu laterală poate fi determinată de etimon : *borborosi, bolborosi, bolbolosi*[23], *bărbieri* și *bărbili*[24], *căprar* și *căpral*[25], *almar* și *armar, mûrced* și *mîlced*[26], *moclină* (Maramureș) și *mocrină* (Năsăud) 'loc mocirlos'[27], *pilulă* și *pirulă*[28], *Grigore* și *Gligore*[29].

Disimilarea poate fi totală, pînă la dispariția vibrantei, ca în *curastă, corastă* (general în Transilvania, cf. NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 846), *fereastă*[30], (ochi) *albaști* (NALR Mold. Bucov. I, MN pl. 6, pct. 464, 465,

---

[15] Dacă etimologia stabilită de V. Bogrea, *Cîrlan*, în „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 247, este acceptată, căci există și părerea că în *cîrlan* am avea a face cu fenomenul de despicare a consonantei *l* (> *rl*) din *călan*.

[16] Des în nordul țării. În NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 668, în foarte multe puncte : 473, 484—487, 509, 540, 548, 550, 647, 653, 668.

[17] S. Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română*, în „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 328.

[18] „Prin disimilarea grupului *r—r* în *r—l*, cf. CDDE nr. 174".

[19] Sever Pop, *Rotacismul în comuna Avram Iancu (Vidra de Sus) din Munții Apuseni*, în „Dacoromania", VI, 1929—1930, p. 393.

[20] S. Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare...*, p. 328.

[21] În acest cuvînt, după opinia lui Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, Fundația pentru literatură și artă, București, 1940, p. 34, însușită și de Al. Procopovici (*Clinti*, în „Dacoromania", X, 1941, p. 71), s-ar fi putut disimila *r* sub influența infinitivului lung *scrintire*.

[22] NALR Mar. II 286, pct. 232, 235, 238.

[23] DA : „Onomatopee, înrudită cu ucr. *borborosy* 'mormăituri' (cf. sârb. *blaboriti, brborite* 'a mormăi', bg. *blabatjă bălboljă* 'flecăresc', *brăboljă, brăborjă* 'flecărese lucruri neînțelese')".

[24] Din substantivele corespunzătoare : *bărbier* < it. *barbiere*, ngr. *barbéris*; transilv. *borbil* < magh. *borbély*.

[25] DA : „Din magh. *káprár, káprál*, bg. *kapral*, sârb. *kaplar*" ; CADE : „germ. *Kapral*, alterat prin etimologie populară".

[26] G. Giuglea, *Elemente vechi grecești în limba română*, în „Dacoromania", X, 1943, p. 429—430.

[27] Ucr. *mokljak, mokrina* 'loc mocirlos'

[28] Fr. *pilule*, magh. *pirula*, cf. DLR.

[29] Șt. Pașca, *Nume de persoană și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, după ce arată că în zona anchetată numele *Grigore* apare în variantele *Gligor, Gligore, Gligorie, Grigole, Grigore* ș.a. (p. 249) și că își are originea în gr. Γρηγόριος adaugă : „venit prin filiație slavă, cum arată și forma disimilată *Gligor*". Cf. și G. Weigand, „Jahresbericht...", XXVI—XXIX, 23.

[30] I. Gheție, *Baza dialectală a limbii române literare*, Editura Academiei R. S. România, 1975, p. 155, 401, 423, 458, 478, 508, 540, 564. *Tratat de dialectologie românească*, „Scrisul Românesc", Craiova, 1984, p. 329: „Grupul *-str-* se reduce la *-st-* în *fereastă, nost* [...] etc. (ALR

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

467, 501, 550), *scîntit* și *chintit*[31], *ucior, udori, pintre* 'printre', arom. *nuntu* 'înăuntru', *cătă* 'către'[32], drom. *propietar, propietate, propiu*[33] ș.a.

Tendința este mai veche, din perioada formării limbii române : *alt*[34], *frate, împărat, îndărăt, preste (peste), rost* ș.a. În latina vorbită, dispariția lui *r* fie prin reducerea grupului *-rs-* la *-ss-* și *-s-*, fie prin disimilarea *r — r > l — r* sau *zero — r*, probată în inscripții, s-a menținut și în limbile romanice : lat. *dorsum > dossum*, rom. *dos*, ital. *dosso*, prov., catal. *dos* ; lat. *ursum > sussum*, rom. *sus*, ital. *suso*, prov., catal *sus*, span. *suso*, port. *sosso* ; lat. *coliandrum* în loc de *coriandrum*, lat. *pelegrinis* în loc de *peregrinis* ; lat. *frates, fratibus* în loc de *fratres, fratribus*[35].

Ca o reacție la trecerea vibrantei în laterală, în numeroase cuvinte, în unele sau în toate graiurile dacoromâne se petrece și fenomenul invers, rotacizarea lateralei, adesea ca rezultat al unei asimilări *l — r > r — r* : *cărturar* (< ngr. *hartularios*), *carapăr* 'calapăr', *vorbură* 'volbură', *saramură* (< ngr. *salamura*)[36], *corceriță* 'colceriță', *rourușcă* (alături de *lăurușcă* < lat. *labrusca*), *grangur* (< **glangur* < **galgur* < lat. *galgulus*), *r — l > r — r* : *zarzără* (< tc. *zerdali*, bg. *zarzala, zarzalija*), *rariță* (< bg. *ralica*) *trandafir* (< ngr. *trantafillon*), *patrahir* (< ngr. *patrahili*)[37], *arhanğăr* 'arhanghel', *cremenar*[38], *(h)orbariț* 'orbalț' (< magh. *orbanc*)[39], *cristar* 'cristal' ; sau al unei disimilări *l — l > r — l* : *prăsele* 'plăsele', *l — l > l — r* : *larea* 'lalea', *plăsară*, *l — n > r — n* : *corindă* 'colindă', *verincă* 'velință', *surcină* 'sulcină', dar și fără vecinătăți favorizante, mai ales imploziv : *sorniță* 'solniță', *boterniță* (< *botelniță* 'botniță'), *corhoz* 'colhoz', *bașordină* 'bașoldină', *burfeie* 'bulfeu', *cărca* 'călca', *ciorpan* 'ciolpan', *corduș* (< *colduș* 'sărman, orfan'), *corcăi* 'colcăi', *ceambur* 'detașament (tătăresc) de pradă' (< ucr. *čambul*), mai rar exploziv, în nex : *scrifosi* 'sclifosi', *scripi* 'sclipi', *priyi* 'plivi', *agrice* 'aglice' (DA : din sîrb. *jaglika, jaglac*), bucov. *climunc* 'clin, unghi' (< germ. *Krümmung*, DA).

Datorită asemănării lor în condiții de articulare slăbită, *r* și *l* își schimbă uneori locul între ele, ca în variantele : *polecră, balercă, lingroate, lacră, holercă* (această variantă și sub influența lui *holeră*), megl. *lariță*, în loc de *poreclă, barelcă* (< ucr. *barilka*), *ringloate, raclă, horelcă, raliță*. În formele metatezate

---

II, s.n., VI, h. 1669—1672), Maramureșul înscriindu-se într-o arie largă ce cuprinde aproape toată Transilvania, Crișana, nord-estul Banatului și nordul Olteniei" ; (vezi și *ibid.*, p. 371).

[31] NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 324, pct. 244, 246, 253, 280, 405, 406, 425, 428—432, 447.

[32] Th. Capidan, *Fărșerotit*, p. 199.

[33] *Tratat...*, p. 173, disimilare *r—r > r — zero*, în partea de vest a Munteniei și în Oltenia de sud.

[34] O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II , Editura Științifică, București, 1961, p. 34 : „*r* a dispărut prin acțiunea disimilatoare a unui *l* precedent în *alt < alterum*".

[35] H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Editura Academiei R. S. România, 1960, p. 100, 118.

[36] Poate fi invocată și apropierea de rom. *sare*.

[37] Dar și contaminat, ca și cuvîntul precedent, de rom. *fir*, cf. DM.

[38] Cu înțelesul 'pușcărie', din *criminal*. Cu siguranță nu este vorba de necesități de rimă decît în cazuri precum „Într-o frunză de ațari/ Pe poartă la cremenari", text popular din Volovăț (vezi M. Friedwagner, *lucr. cit.*, p. 155), dar poate fi invocată, în schimb, mai mult decît asimilarea, o substituție de „sufixe" *-al* cu *-ar* ; vezi și situația inversă în *intermedial*.

[39] ALM II/II h. 838, în est și sud, în aproximativ aceleași puncte în care se rostește și *urcior* (vezi nota 50).

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

se remarcă tendința vorbitorilor de a articula întîi laterala, ca fiind mai ușor de articulat, și apoi vibranta.

După cum se poate observa, cele două fenomene fonetice, trecerea vibrantei în laterală și invers, nu manifestă preferințe sau restricții din punctul de vedere al originii (și, implicit, vechimii) cuvintelor supuse transformărilor. Cuvintele pot fi de cele mai diverse vechimi și origini ; ele pot fi moștenite din latină *(albastru, călca, cărare, corastră, creier, cucurbetă, curcubeu, duroare, greier, lăuruscă, mîrced, păcurar, plimbare, searbăd, turbare, turbura, urcior*[1-2]*, urdori)*, împrumuturi vechi slave *(colindă, sclipi, scrinti, vreascuri)*, bulgărești și sîrbești *(berneveci, raliță, solniță, pararudă, torbă)*, ucrainene și poloneze *(ceambul, mutercă)*, maghiare *(carmazin, colduș, căprar, cristal, felezeu, almar)*, germane *(cherner, forhang, muterdorn, renglotă)*, neogrecești *(cărămidă, cărtular, salamură, sertar, zarzăl)*, turcești *(ciolpan)*, cu etimon neprecizat *(arcer, corcoduș, praftură, selifosi)*, diferite neologisme *(calendar, mortar, pilulă, varice)*, formații românești *(botelniță, colcăi, plăsea, sărăriță* ș.a.). Această constatare este, de altfel, în concordanță cu observația că fenomenele în discuție, ca „accidente fonetice generale", au drept caracteristică „neregularitatea cu care apar"[40]. În această privință, Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, a observat că „legile disimilării [...] n-au [...] caracter obligatoriu", citînd diferite exemple de disimilare care, prin repartiția lor geografică cu totul neegală, arată de fapt cît de puțină asemănare are disimilarea cu o lege fonetică[41].

Înainte de a trece în revistă explicațiile date pînă acum și de a schița un punct de vedere asupra acestor transformări în consonantismul românesc, reamintim situația acestor două sunete în cadrul general al limbajului uman : „Distincția dintre cele două tipuri de lichide este puțin frecventă și instabilă. Puține limbi, în afara lumii occidentale, disting [r] și [l]. Marile limbi din Extremul Orient, chineza și japoneza, de exemplu, ignoră această distincție. În aceste limbi nu există decît un fonem lichid, realizat ca vibrant sau ca lateral, după context. După R. Jakobson, aceasta e una dintre ultimele distincții pe care și-o însușesc copiii. Această instabilitate între cele două tipuri de lichide se regăsește și în fonetica diacronică"[42].

Sextil Pușcariu arată[43] că „dintre consonante, cea mai expusă disimilării e consonanta cea mai greu de pronunțat, vibranta *r*. Ea apare înlocuită de obicei prin *l*, prin *n* sau, mai rar, prin *d*".

Observăm că în cele mai multe cazuri disimilarea este regresivă, primul *r* (cel disimilat) aflîndu-se în silabă protonică : *alcer, alcior, vilșor* 'vîrfcior', *săltar, Gligore, colidor, alior, uldori, sălăriță, scliptură*, arom. *lișcător* 'rîșchitor', la fel ca și la asimilarea lui *r*. . . *l* : *sălceală, plimba* (prin faza **plimba* < *primbla)*, *lingloaće* 'renglote'. Dacă poziția atonă este favorabilă articulării mai puțin insistente, fără vibrațiile apexului, totuși această lipsă a accentului nu este obligatorie, căci în destule cuvinte *r* supus transformării în *l* se află chiar în silabă tonică : *vleascuri, colastră, pleaftură, călare* 'cărare', *tulbure*. Dar comun

[40] S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", V, 1927—1928, p. 792.
[41] Apud S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", VII, 1931—1933, p. 452.
[42] *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, Paris, 1973, p. 304.
[43] S. Pușcariu, *Disimilarea...*, p. 375.

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

acestor situații este tipul regresiv, fapt care arată cît de importantă este anticiparea mișcărilor articulatorii pentru transformarea în discuție. Însă nici această explicație nu este valabil pentru toate transformările inventariate mai sus, ci doar pentru cea mai mare parte dintre ele, de disimilare (sau asimilare) regresivă.

Marius Sala observă[44]: Datorită tendinței de a realiza silabe deschise [...], o serie de opoziții consonantice valabile la inițială de silabă nu există la finală de silabă (cf. B. Malmberg, *Str. phon.*, 167). În română, mai ales în graiuri, unde tendința spre silabă deschisă este mai puternică, dispare adesea distincția între [r] și [l] la sfîrșit de silabă. Numeroase treceri de la [l] la [r] și invers (lat. *exalbidus* > rom. *searbăd*, lat. *mulsa* > rom. *mursă*, *torbă* > *tolbă urdoare* > *uldoare*) pot fi explicate astfel. De observat faptul că în cazurile considerate disimilări [r] — [r] < [l] — [r], primul [r] este imploziv, ceea ce ne permite să interpretăm această transformare și ca o pierdere a unei opoziții consonantice". Numeroase exemple de trecere a „consoanelor cu zgomot" la laterale, vibrante și nazale în poziție implozivă (lat. *admissarius* > rom. *armăsar*, lat. *nuptiae* > rom. *nuntă*, lat. *signum* > rom. *semn*, *pimniță*, *gramnic*, *răsalniță*[45], *arventist*[46], *arvocat*, *logornă*) sau de dispariție a implozivelor (*aventist*, *ibid.*, pct. 414, 531, 537, 762, 812, 886, *cloponiță*, *udori*[47], *ucior*, *vrenic*) arată că această tendință spre silabă deschisă este reală. Rămîn însă destule situații în care consoana care se schimbă, intervocalică sau într-un grup de consoane, nu este implozivă: *călămidă*, *valice*, *cler* 'creier', *sclinti*, *cleangă*, *prăsele*.

Numai repartizarea geografică[48] — dacă există vreuna în cazul unui accident fonetic (în principiu posibil oricînd și oriunde) — ar putea să furnizeze o explicație cuprinzătoare, dacă nu asupra cauzelor, măcar asupra condițiilor favorabile înlocuirii vibrantei cu laterala sau invers.

O primă imagine a ariei cu vibranta trecută la laterală ne oferă ALRM I/II 206 „mi-am scrîntit o mînă" (vezi harta 1)[49], în care formele *sclintit*, *sclîntit*, *slîtit* și (cu dispariția vibrantei) *scîntit*, *schintit* cuprind Moldova, nordul Transilvaniei, Maramureșul, Crișana, părți din Banat și nordul Olteniei, iar formele *scrîntit*, *scrintit* au arie principală în Muntenia, Dobrogea și sudul Olteniei, în estul extrem al teritoriului anchetat și se întîlnesc și în puncte din sudul Moldovei, din sudul Transilvaniei și în unele părți din Banat.

Pentru Moldova, cele două arii *sclintit* / *scrîntit* (cu lichidă în nord și centru, cu vibranta păstrată în sud) se confirmă și se precizează cu datele oferite

---

[44] În *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Editura Academiei R. S. România, București, 1970, p. 18.

[45] ALR II, s.n., I 188, pct. 362, 531, 728, 762, 784, 791, 928.

[46] ALR II/I 192, pct. 514, 520, 723 876, 899.

[47] ALR I/I 15, pct. 65, 295, 305, 320, 337, 647, 662 672, 772; NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 127, pct. 245, 256, 262, 267, 312, 335, 350, 369, 371, 400, 402, 428, 429, 441.

[48] Mulțumim călduros și pe această cale colegilor de la Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice din București și de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj-Napoca, anchetatori și autori ai NALR *Muntenia și Dobrogea* (NALR MD), NALR Ban. și NALR *Transilvania* (NALR Transilv.), pentru amabilitatea cu care mi-au permis să folosesc materialul încă inedit aflat la cele două institute.

[49] Reprodusă și de Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, harta 4.

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

de NALR Mold. Bucov. (vezi harta 2, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 324). Tot în Moldova, arii asemănătoare pînă la identitate cu ariile *sclintit / scrîntit* prezintă și dubletele *pleaftură / praftură* (vezi harta 3, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 2524) sau *plăsele / prăsele* (vezi harta 4, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 808). În toată Moldova se spune numai *ulcior* ('vas de pămînt' și 'inflamație la ochi')[50], *săltar* și *uldori* (acolo unde apare cuvîntul, concurat de *puchi, puchini*), arii care au o extindere considerabilă în tot nordul dacoromân. Aceleași constatări pot fi făcute, în linii generale, și pentru *alcer*, întîlnit în nordul Transilvaniei[51], în puncte din Maramureș[52], în puncte din nordul și vestul Moldovei[53], ca și pentru *culcubetă* sau *cuculbetă, culcuduș, crel, cler, clei* 'creier', *griel, grel*, înregistrate în majoritatea punctelor din Maramureș, Transilvania, Crișana și în puncte din Banat. Foarte elocventă pentru teritoriul transilvănean (rețeaua NALR Transilv.) este repartiția geografică a variantelor *sălăriță*, în nord, și *sărăriță*, în sud (vezi harta 5, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 766).

Se conturează astfel o arie dacoromână nordică cu *l* provenit din *r* *(ulcior, scîntit, săltar, uldori* ș.a.) sau etimologic *(plăsele)*, opusă unei arii sudice (cuprinzînd Muntenia și Dobrogea, părți din Oltenia și din Banat și sudul Transilvaniei), cu *r* etimologic *(urcior, scrîntit, sertar, urdori)* sau provenit din *l* *(prăsele)*. Chiar dacă nu se cunosc etimoanurile lui *arcer* și *praftură*, repartiția variantelor este aceeași: *alcer* și *pleaftură* la nord, *arcer* (incluzînd și o arie *arcel*) și *praftură* la sud. Precizăm că nu toate izofonele coincid între ele — de exemplu, *ulcior* 'vas de pămînt' coboară în nordul Munteniei și Dobrogei ca și în puncte din nord-estul Olteniei (vezi harta 6)[54], *urcior* (la ochi) se păstrează nealterat în Banat, în părți din Crișana și din Maramureș (vezi harta 7, realizată pe baza ALR I/I 16), *arcer* este aproape general în Moldova[55], formele *zăgîlnă* și *zăgîrnă* (etimologia necunoscută) se întîlnesc în același spațiu din sudul Moldovei[56], iar *clei, griel, cuculbetă* se întîlnesc numai în ținuturile de peste munți —, dar fascicolul de izofone rezultat prin cartografierea fenomenelor în discuție configurează în mod cert cele două arii: sudică (cu vibrantă) și nordică (cu laterală). Mai mult, cuvintele în care fenomenul se manifestă doar accidental se întîlnesc în puncte dintr-o arie sau alta după cum prezintă vibrantă în locul lateralei sau invers. De exemplu, *belneveci* în punctul 536 din centrul-vestul Moldovei, dar *să carșe* 'să calce' și *ferezău* 'felezeu'

---

[50] Vezi și ALM II/I 682 „ulcior" 'vas de pămînt'; varianta *ulcior* apare în marea majoritate a punctelor, varianta *urcior*, doar în pct. 34, 78, 80—82, 96, 97, 99, 190, 210, 226. ALM II/II 764 „urcior (la ochi)" prezintă forma *urcior* în pct. 34, 69, 74, 80—83, 94, 96, 97, 99, 106, 113, 118, 165, 190, 210, 212, 217, 219—222, 226, în două arii (est și sud) în care apare și *urdori* (în majoritatea punctelor, *uldori*, *ibid.*, 765). În comparație cu ariile sudice (și estice) în care apar variantele *urcior*[1-2] și *urdori*, aria lui *paparudă* (tot cu *r* etimologic păstrat) este mai restrînsă, cuprinzînd, afară de pct. 202, 206, 209, 211, 212, 216—219, 221—223 (din sud), doar încă alte două pct. (112, 165), în timp ce *papalugă* (și variantele) este cvasigeneral, *ibid.*, 1016.

[51] NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 264.

[52] NALR Mar. I 90, pct. 224, 229, 235.

[53] NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 264, pct. 487, 490, 494, 502, 564, 579, 668.

[54] Realizată pe baza NALR MD, răspunsurile la întrebarea 768, și a NALR Olt. II 237.

[55] NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 264.

[56] *Ibid.*, răspunsurile la întrebarea 921.

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

în pct. 613, spre sud ; *călămidă, săleacă* în Bucovina, *vleascuri* în nordul Crișanei, *sălbezesc* în nordul Banatului, dar *priyim* 'plivim' în Muntenia[57], *Frueraș* (nume de familie la Tîrgu Ocna) în sudul Moldovei[58]. Și altor cuvinte, urmărite în textele vechi de I. Gheție, *turbure* și *fereastră*, le-ar corespunde aceleași arii[59]. Pe baza atestărilor din documente, I. Gheție fixează și data inovației (secolul al XVIII-lea), dar datarea privește numai aceste cuvinte, căci *tulbă,tulbilă* 'torbă, torbiță' se întîlnesc la Dosoftei un secol mai devreme, ca și *scripește* (pentru *sclipește).*

Reținem din cele spuse pînă aici configurația ariilor și faptul că *r* se pronunță mai greu (nu numai de către copii), iar în anumite condiții (vecinătatea altei vibrante sau a unei laterale, poziție implozivă slabă, scurtime prin apartenență la un grup consonantic), cu tensiune articulatorie scăzută și cu un mai mic număr de vibrații[60], ceea ce îl apropie pînă la identificare de laterală.

Dacă încercăm o corelare între repartiția formelor pe teren și observațiile privitoare la articularea lui *r*, ar trebui să conchidem că vorbitorii din nord au uneori o articulație mai puțin marcată a lui *r*, caracterizată prin tensiune articulatorie scăzută și pierderea vibrațiilor specifice.

UNE DISSIMILATION CONSONANTIQUE PROPRE AUX PARLERS DACO-ROUMAINS DU NORD

RÉSUMÉ

À partir des constatations de certains chercheurs selon lesquels le traitement *r...r* > *l...r* (dans des mots comme *turbure* > *tulbure*) ou *r...r* > *r ... zéro* (dans des mots comme *fereastră* > *fereastă)* semble caractériser les parlers du Nord, l'auteur se propose d'examiner, en se servant des données fournies par l'ALR et le NALR, la répartition des variantes phonétiques des mots *arcer, creier, cucurbetă, scrintit, urcior* (maladie de l'oeil), *urcior* (récipient en terre), *urdori*, etc.

L'analyse du matériel dialectal met en évidence la prépondérance des formes à latérale dans les parlers daco-romains du Nord et des formes à vibrante dans les parlers de Sud.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

[57] ALRT, p. 236, pct. 705.

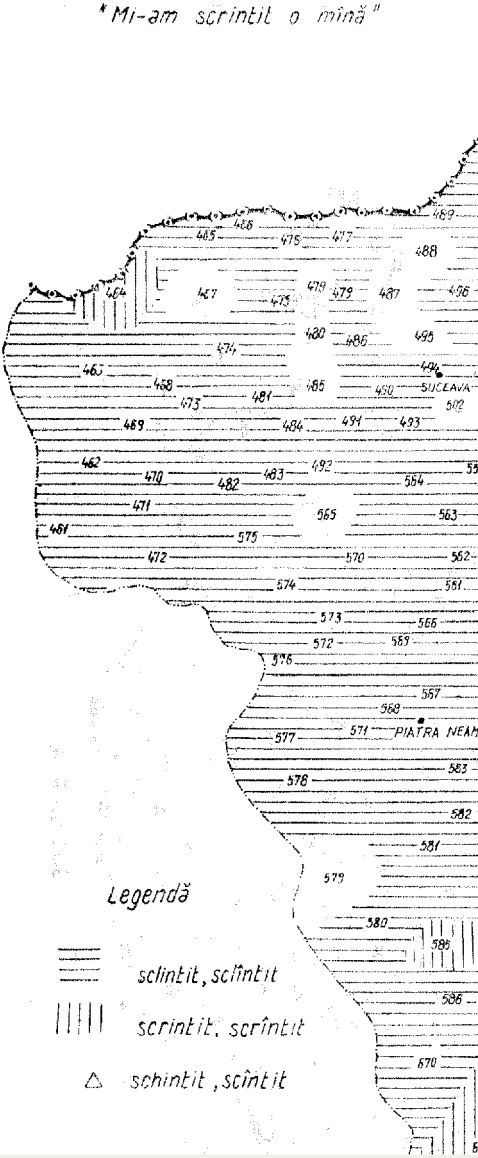
[58] *Moldova în epoca feudalismului*, II, p. 330.

[59] I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 155 : „dispariția lui *r*, prin disimilare totală în *fereastă*, se întîlnește astăzi într-un vast teritoriu care cuprinde Transilvania (cu excepția regiunii sudice) și Moldova. *Fereastă* mai apare și prin Banat și vestul Olteniei" ; și : „trecerea lui *r* la *l* în *tulbura, tulbure* (și derivatele) este o inovație a graiurilor nordice. Singurele graiuri care l-au menținut pe *r* etimologic (deși cunosc și ele pe alocuri inovația) sînt cele muntenești — sud-ardelenești".

[60] St. Lelescu, *Cercetări experimentale asupra consonantei românești* R, Sibiu, 1944, stabilește că *r* se rostește în medie inițial cu 2,57 bătăi, medial cu 1,38 bătăi și final cu 1,92 bătăi.

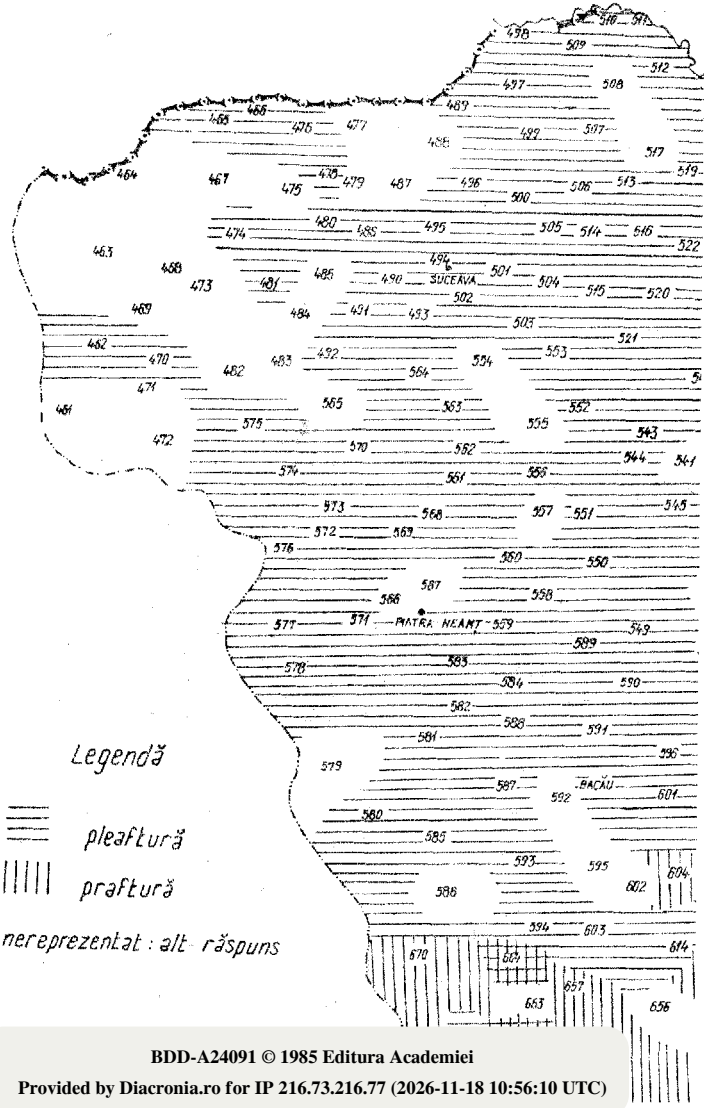
BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei

Variantele fonetice ale substantivului «praftură»

BDD-A24091 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:10 UTC)